

ประเด็นปัญหา “ความขัดแย้งระหว่างคนและช้าง” นั้น ซับซ้อนมากกว่าปรากฏการณ์ “ช้างบุกกรูเข้ามากินพืชไร่” มากนัก การคาดหวังให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและองค์กรเอกชนแก้ไขปัญหโดยเฉพาะทางออกในระยะยาวให้ได้ภายในชั่วข้ามคืนจึงไม่มีทางเป็นไปได้เพราะโดยตัวของมันเองปัญหานี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาเพียงชั่วพริบตาเดียว ตรงกันข้ามกลับสะสม ได้รับการบ่มเพาะและกระตุ้นจากปัจจัยหลายๆอย่างทั้งที่ควบคุมได้และควบคุมไม่ได้ (หรือกลไกต่างๆ) ทั้งหมดที่มีอยู่ไม่มีความสามารถพอที่จะควบคุม)

ท่าอย่างใดเราจะจะสามารถ “จัดหรือลดปัจจัยที่เป็นสาเหตุของปัญหา” ในขณะที่ต้องรักษาอาชีพ (ช้างเข้ามากินพืชผลทางการเกษตร) ไปพร้อมๆ กัน

ท่าทายเหมือนปัญหาโลกแตกอื่นๆ...แต่ไม่ได้หมายความว่า เป็นไปไม่ได้

กรณีศึกษา เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ กาญจนบุรี ตลอดระยะเวลา 18 เดือนที่ผ่านมา ข้อมูลเบื้องต้นจากการวิจัยในภาคสนามซึ่งดำเนินการโดยโครงการวิจัยเพื่อบรรเทาปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนและช้าง (Human-Elephant Conflict Mitigation Research Project) สนับสนุนเงินทุนหลักจากกองทุนคาร์วิน อินนิซิเอทีฟ ของรัฐบาลสหราชอาณาจักร ได้ให้ภาพที่ชัดเจนมากขึ้นเกี่ยวกับปัญหานี้ ซึ่งไม่มีทางเป็นไปได้เลยที่จะได้ความรู้ที่หากไม่มีการศึกษาและมีระบบการติดตาม ตรวจสอบเกี่ยวกับเรื่องดังต่อไปนี้

การเข้ามาในพื้นที่เกษตรกรรมของช้างป่าเป็นระยะเวลาต่อเนื่อง ในทุกหมู่บ้านที่มีปัญหา

การประเมินความเสียหายทางเศรษฐกิจอันเกิดจากการบุกกรูพื้นที่เกษตรกรรมของช้างป่าอย่างเป็นกลางและเป็นระบบ ของแปลงเกษตรทุกแปลงที่ได้รับผลกระทบ

ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจและสังคม วิถีชีวิตของหมู่บ้านที่มีปัญหา

ข้อมูลด้านการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ที่มีปัญหาในช่วงระยะเวลาหนึ่ง (เช่น ตลอดสองสามทศวรรษที่ผ่านมา)

ข้อมูลด้านการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบของการทำเกษตรกรรมในหมู่บ้านที่มีปัญหา

ความเป็นไปได้ของการขยายพื้นที่หากินของช้างป่าโดยระบุเส้นทางเดินเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่อนุรักษ์หรือป่ารอยต่อเพื่อทำให้พื้นที่หากินในธรรมชาติของช้างกว้างขึ้น อย่างน้อยในเบื้องต้น (และในระดับหนึ่ง) การวิจัยและศึกษาประเด็นต่างๆ ช้างต้นทำให้เราสามารถวิเคราะห์และระบุได้ว่าพื้นที่ใดมีระดับความเสี่ยงสูงในฤดูกาลใหม่บ้างทำให้เราทราบว่าคว่ำยีสหมู่บ้านที่มีปัญหาเรื่องนี้แต่ละหมู่บ้านมีความเข้มข้นของปัญหาไม่เหมือนกันและภายในหมู่บ้านเดียวกัน เกษตรกรบางรายมีความเสี่ยงที่แปลงเกษตรของเขาจะถูกบุกกรูมากกว่าเกษตรกรรายอื่นๆ อย่างมีนัยยะสำคัญ และระดับความเสียหายของพืชที่ถูกบุกกรูมีปัจจัยอื่นๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องมากกว่าชนิดของพืชเองเพียงอย่างเดียว

ความรู้ลึกซึ้งของการเป็นเจ้าของปัญหาว่าร่วมกันไม่เท่าเทียมกันในแต่ละชุมชนซึ่งมีสาเหตุจากปัจจัยหลายปัจจัยในระดับท้องถิ่นที่มี

บทเรียนจากภาคสนาม เรื่องของช้างกับคนข้างป่า

โขลงช้างป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ จ.กาญจนบุรี

ลักษณะเฉพาะตัว รวมทั้งทัศนคติต่อช้างป่าก็หลากหลายในกลุ่มเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบและไม่เสมอไปว่าผู้ที่เสียหายหนักจะมีทัศนคติในเชิงลบต่อการอนุรักษ์ช้างเสมอไป เป็นต้น

เราจะได้ความรู้เหล่านั้นมาได้อย่างไร หากไม่มีการสำรวจวิจัยอย่างต่อเนื่องและยาวนานพอในทุกๆ มิติ เราจะแก้ไขปัญหานี้ให้ถูกจุดได้อย่างไร ถ้าเรายังไม่รู้เลยแม้กระทั่งว่าพื้นที่ใดมีความเสี่ยงระดับไหนทั้งในแง่ของสถานที่และเวลา (spatial and temporal)

คล้ายคลึงกับที่อื่นๆ สาเหตุเบื้องต้นของปัญหานี้ที่สลักพระ คือ การลดลงของพื้นที่ป่า (ถิ่นอาศัยของช้าง) และการทำให้ป่าผืนใหญ่แยกออกจากกัน ซึ่งเกิดจากการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ เมื่อเขื่อนสร้างเสร็จในปี 2523 มันทำให้พื้นที่ป่ากว่าสองแสนไร่ที่ติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ (ประกาศเขตในปี 2508) จมอยู่ใต้อ่างเก็บน้ำ ในคราวนั้น สลักพระต้องเลื่อนพื้นที่ป่า 48,531 ไร่ ด้านตะวันตกของพื้นที่เพื่อมอบให้แก่การไฟฟ้าแห่งประเทศไทยเพื่อจัดสรรให้แก่ชาวบ้านที่อพยพมาจากหมู่บ้านเดิมริมฝั่งแม่น้ำแควใหญ่ซึ่งห่างจากแนวเขตปัจจุบันหลายกิโลเมตร และก่อนหน้านั้นไม่นาน สลักพระต้องเพิกถอนพื้นที่ 16,875 ไร่ เพื่อนำไปใช้สำหรับกรมชลประทานเหมือนแรกให้แก่เอกชน รวมสองครั้ง สลักพระต้องสูญเสียพื้นที่ป่าไปประมาณ 105 ตร.กม.

ถนนลาดยางที่มาพร้อมเขื่อนและไฟฟ้าไม่เพียงแต่ขวางกั้นเส้นทางเดินของสัตว์ป่าจากป่าสลักพระไปยังแม่น้ำแควใหญ่เท่านั้น แต่ยังนำพาซึ่งผู้คนที่เป็นแรงงานสร้างเขื่อนจำนวนมากจากภาคอื่นๆ โดยเฉพาะภาคอีสาน พื้นที่จัดสรรซึ่งครั้งหนึ่งเคย

เป็นพื้นที่หากินของช้างป่าถูกเปลี่ยนเป็นสวนผลไม้และพืชไร่ผสมผสาน และในขณะที่เดียวกันชาวบ้านก็หาของป่าซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาสำหรับคนที่อยู่ชายขอบ (ป่า) ไม่ถึงสิบปีหลังจากโยกย้ายมา (2533) ก็มีรายงานการบุกกรูของช้างป่า (จากมุมมองของชาวบ้าน) เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ปัญหานี้ซ้ำเติมปัญหาการเพาะปลูกที่ไม่ค่อยได้ผลดีนักในพื้นที่อพยพเพราะสาเหตุหนึ่งมาจากสภาพดินที่ไม่เหมาะสม และอีกสาเหตุหนึ่งซึ่งไม่น่าเชื่อว่าจะเกิดขึ้นกับหมู่บ้านที่อยู่ติดกับอ่างเก็บน้ำเขื่อนศรีฯ นั่นก็คือ การขาดน้ำ!!! (ปัจจุบันชาวบ้านยังคงระบบชลประทานซึ่งยังไม่ทราบว่าจะเมื่อไหร่จะเสร็จสักที)

ในช่วงเวลานั้น ไกลออกมาทางด้านใต้ของสลักพระใกล้ตัวเมืองกาญจนบุรีมากขึ้น ผู้คนยังไม่รับรู้ปัญหาเรื่องนี้มากนัก แต่พื้นที่ที่ตั้งอยู่ติด (และส่วนหนึ่งภายใน) สลักพระยังคงถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น โดยเฉพาะอ้อยเพื่อสนองตอบนโยบายการส่งออกน้ำตาลของรัฐบาล ปัจจุบันกาญจนบุรี เป็นจังหวัดที่ผลิตน้ำตาลครองอันดับหนึ่งของประเทศ และกว่าสิบปีที่ผ่านมามีพื้นที่ปลูกอ้อยทางด้านใต้และตะวันออกของสลักพระได้เพิ่มขึ้นอย่างน่าสนใจ ในขณะที่เดียวกัน ภูมิประเทศที่น่าดึงดูดใจริมแม่น้ำแควใหญ่ก็ทำให้เกิดการกว้านซื้อที่ดินจากคนที่อื่นอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นการซื้อเพื่อวัตถุประสงค์อะไรมันก็ได้เข้ามาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพของพื้นที่ ในลุ่มแม่น้ำแควใหญ่และรอบป่าสลักพระและไม่นานมานี้มีการเลี้ยงวัวเพื่อการค้าที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในหลายหมู่บ้านที่อยู่รอบป่าก็ทำให้หนองน้ำ บ่อน้ำ และสระ

น้ำต่างๆ ผุดขึ้นมาเป็นเงาตามตัวตามชายขอบของเขตรักษาพันธุ์ฯ จนกระทั่งเมื่อ 5-6 ปีที่ผ่านมา ที่ปัญหาเรื่องช้างป่าบุกกรูพื้นที่เกษตรกรรมจึงค่อยๆ แพร่กระจายลงมาทางด้านใต้ของสลักพระซึ่งครั้งหนึ่งเคยปลอดจากปัญหานี้และพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือพื้นที่ที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น อ้อย เสียเป็นส่วนใหญ่ และการกระจายของช้างป่าใกล้ๆ พื้นที่เกษตรกรรมมักพบว่าอยู่ใกล้ๆ ห้วยหนองคลองบึงตามธรรมชาติและหนองน้ำที่เพิ่งขุดขึ้นไม่นาน

ปัจจุบัน จะมีหมู่บ้านใหม่ๆ ที่มีปัญหาเพิ่มขึ้นทุกๆ ปี จากประมาณ 5-6 หมู่บ้านในอดีตเมื่อเกือบสามสิบปีที่แล้วเป็นกว่ายี่สิบหมู่บ้านในปัจจุบันและไม่จำกัดเฉพาะด้านตะวันตกของพื้นที่เท่านั้น แต่รายล้อมสลักพระเกือบทุกทิศทาง

เป็นเรื่องเข้าใจยากสำหรับชาวบ้านว่าทำไมช้างถึงเพิ่งลงมาทั้งที่ปลูกพืชที่ช้างกินได้มานานับสิบๆ ปี เกิดอะไรขึ้นในป่าใหญ่ ชาวบ้านสงสัยและต้องการคำตอบแบบพื้นฐาน พวก Guru (กูรู) แต่ไม่เคยทำงานวิจัยภาคสนาม (และอาจจะไม่เคยอ่านงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากประเทศอื่นๆ เลย) ตะโกนแข่งกันตอบว่า ในป่าไม่มีอาหาร ช้างถึงได้ออกมา คำตอบแบบ ignorant (ความโง่เขลาที่เกิดจากความไม่รู้) ได้รับการจดจำและนำไปสู่การเรียกร้องให้ปลูกพืชอาหารพื้นฟูแหล่งน้ำบนพื้นฐานความเชื่ออันนี้แปลกแต่จริงเรามองไม่เห็นความจำเป็นของข้อมูลพื้นฐาน เช่น การประเมินความเหมาะสมของพื้นที่ในแง่ถิ่นอาศัยของช้าง ปริมาณอาหารของช้างในป่า และโครงสร้างประชากรของช้างเพื่อดูแนวโน้มการเจริญพันธุ์ในอนาคต ก่อนจะลงมือแก้ไขปัญห

บทเรียนจากการกระโจนเข้าแก้ไขปัญหโดยขาดการศึกษาอย่างรอบคอบมีให้เห็นในพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องช้างป่ากับคนในอีกภาคหนึ่งของประเทศ แต่มีไม่มากนักที่รู้และมักไม่ค่อยถูกพูดถึงด้วยเหตุผลบางประการ แต่สิ่งที่แน่ๆ จากการศึกษาของนักวิชาการคือประชากรช้างป่าที่เพิ่มขึ้นจากการฟื้นฟูแหล่งอาหารและแหล่งน้ำทำให้ช้างบุกกรูพืชไร่เพิ่มมากขึ้นและกระจายไปสู่พื้นที่ที่กว้างขึ้นกว่าเดิม อย่างน้อยที่สุดจนการศึกษาขั้นนี้ทำให้เราทราบว่า อาหารที่อุดมสมบูรณ์ น้ำที่เพิ่มมากขึ้นไม่ได้ผลในการหยุดยั้งการบุกกรูพืชไร่ของช้างป่า และยังคงเป็นประเด็นที่ถกเถียงกันอยู่ในระดับนานาชาติ

สิ่งนี้บอกอะไรเรา มันหมายถึงว่า “กระสุนวิเศษ” (ที่หลายคนคาดหวัง) ไม่มีอยู่จริงในการแก้ปัญหาซึ่งซับซ้อนมากกว่าการรับรู้ของคนทั่วไป ทางออกที่ยั่งยืนในระยะยาวจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงทั้งจาก “ภายใน” และ “ภายนอก” ป่าอนุรักษ์หรือไม่ได้เวลาที่ชาวบ้านควรจะเข้าใจว่า “อะไรข้างนอกป่า” ที่ดึงดูดช้างออกมาด้วยเช่นกันถ้ามองปัญหานี้ด้วยมุมมองใหม่และมีใจเปิดกว้างทัศนคติในการมองหาคำรับผิดชอบปัญหานี้เพียงลำพังของเกษตรกรก็อาจจะเปลี่ยนไปด้วย

และแน่นอน การศึกษาวิจัยยังคงต้องทำต่อไปและพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างองค์ความรู้ที่ตีขึ้นในวันข้างหน้าทั้งในเรื่องระเบียบวิธีวิจัยและประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องที่ยังไม่มีการศึกษาอย่างถึกซึ่งและต่อเนื่องอย่างที่ไม่เคยหยุด ประเทศทั้งในทวีปเอเชียและแอฟริกาเขาก็ทำกัน

จิตตินท์ ฤทธิรัตน์

jittin.rittiratt@gmail.com

ปริทัศน์

จากประกาย

วันจันทร์ที่ 24 กันยายน 2550

● จิตตินทร์ ฤทธิรัตน์

ความขัดแย้งระหว่างคนกับช้าง ดูเหมือนจะเป็นคำที่ไม่ค่อยคุ้นหูคนไทยมากนัก แต่ในระยะหลังเหตุการณ์ ช้างป่าบุกรุกเข้ามาในพื้นที่เกษตรกรรม ไร่มหาหมากขึ้น หลายคนไม่ชอบและไม่อยากได้ยินคำคำนี้ เพราะมันช่างขัดแย้งกับความรู้สึกในเชิงโรแมนติกที่ว่า “ช้างป่ากับคนไม่มีความขัดแย้งจริงๆ” แล้ว ทั้งสองฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืนกัน

กลุ่มที่อาจจะไม่เห็นความเป็นไปได้ของ “การอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนระหว่างคนกับช้าง” มากที่สุดในขณะนั้นเห็นจะเป็นเกษตรกรที่อยู่ร่วมกับปัญหาและได้รับความเดือดร้อนซึ่งยังคงต้องใช้เวลาระยะหนึ่งกว่าเรื่องนี้จะกลายเป็นวาระสำคัญของนโยบายด้านการอนุรักษ์และปกป้องป่าของประเทศไทย

อันที่จริงปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างซับซ้อนมากกว่าการที่ “ช้างป่าบุกรุกพื้นที่เกษตรกรรม” มันเป็นปัญหาที่สะสม ปับแผลและถูกกระตุ้นจากปัจจัยหลายๆ อย่าง แต่ดูเหมือนว่าหลายคนคาดหวังและถามหา “สูตรสำเร็จ” อยู่เสมอ ทำให้บางคนกระโดดเข้ามาแก้ไขปัญหาโดยขาดการศึกษาอย่างรอบด้านซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องทำถ้าต้องการทางออกในระยะยาว

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามและทำงานร่วมกับชุมชนมารอบๆ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ ต.ลตสองปีที่ผ่าน โดย “โครงการบรรเทาปัญหาความขัดแย้งระหว่างคนและช้าง โดยเครือข่ายอนุรักษ์ช้าง (กาญจนบุรี)” ซึ่งสนับสนุนเงินทุนโดย

มากขึ้นในระยะปีสองปีที่ผ่านมาก แต่อีกด้านหนึ่ง การสำรวจด้านเศรษฐกิจ-สังคมกับกลุ่มตัวอย่าง (ประมาณ 20 เปรอ์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมด) ในหมู่บ้านที่มีปัญหาทำให้เราทราบว่าสลักพระซึ่งเป็นถิ่นอาศัยสำคัญของสัตว์ป่าอย่างช้าง เป็นแหล่งอาหารและที่มาของเงินจำนวนมากนับหลายล้านบาทต่อปี รายได้เหล่านี้ได้มาจากการเก็บของป่าซึ่งหักงักได้แก่ เห็ดโคน ผักหวาน หน่อไม้ ไม้ไผ่ และการ

ล่าสัตว์สิ่งมีเนื้อเรวว่าชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้เข้าไปหากินในพื้นที่ของช้างป่าอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน และคนกลุ่มนี้โดยส่วนใหญ่เป็นคนที่อยู่เกือบชายขอบหรือคนชายขอบของสังคมที่มีพื้นที่ทำกินเพียงน้อยนิดหรือไม่มีเลย การศึกษาต่ำ และไม่มีความรู้ ซึ่งการเลือกถูกรวบอย่างเข้มงวดกับคนกลุ่มนี้คงได้ผลบ้างแต่ไม่ได้แก้ปัญหาคือต้นเหตุ

นอกเหนือจากการเก็บของป่าที่ยังขาดการจัดการและยังไม่มีการนิยามร่วมกัน ปัญหาการอนุรักษ์ที่สลักพระยังถูกซ้ำเติมด้วยนโยบายส่งเสริมการเลี้ยงวัวของรัฐบาลที่ไม่เน้นการจัดการปศุสัตว์ที่มีประสิทธิภาพ ร่องรอยของวัวบ้านจำนวนมากพล (ซึ่งจำนวนมากกว่าอำเภออื่นๆ) กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในป่า แม้กระทั่งบนพื้นที่สูงอย่างเนินเขาป่าเต็งรัง หรือแม้แต่หน่วยพิทักษ์ป่าบางหน่วยยังต้องกันเชือกล้อมหน่อกล้วย เพื่อกันวัวชาวบ้านเข้าไปเหยียบย่ำพืชผักสวนครัวที่ปลูกไว้กิน ปัจจุบันปัญหาการเลี้ยงวัวในป่ากำลังกลายเป็น

ปัญหาของพื้นที่อนุรักษ์หลายแห่งทั่วประเทศ

คนที่พึงพิงป่าอย่างเข้มเข้คนกลุ่มนี้ เกือบทั้งหมดเป็นคนละกลุ่มกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากช้างป่าซึ่งเป็นคนส่วนน้อยของหมู่บ้าน ความท้าทายก็คือ ท่าอย่างไรจึงจะจัดการและประสานประโยชน์ของทั้ง 3 ฝ่ายที่อยู่ร่วมกัน (หรือใช้พื้นที่ทับซ้อนกัน) ได้แก่ ช้างป่า เกษตรกรที่ได้รับผลกระทบและคนที่ต้องพึ่งพิงป่าเพื่อความอยู่รอดอย่างเป็นธรรม (Equity) ซึ่งไม่จำเป็นต้องเท่าเทียมกันเสมอไป (Equality) และนี่คือความท้าทายที่ทำให้การแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้งระหว่างคนกับช้างที่สลักพระ ดูเหมือนจะยากกว่าและท้าทายกว่าพื้นที่อนุรักษ์อื่นๆ ในประเทศไทย

และเพื่อความเป็นธรรม การศึกษาเรื่องผลกระทบของคนที่มีต่อช้างป่าก็ควรจะทำให้เช่นเดียวกัน ทั้งในเชิงกายภาพ (เช่น ปริมาณ/ความเพียงพอของพืชอาหาร/การลดลงของพืชอาหาร ซึ่งเกิดจากการเก็บของป่าที่ไร้การควบคุม

เหรียญสองด้านของปัญหา ‘ช้างกับคน’

กองทัพนาวิกโยธินอินเดียนของรัฐบาลอังกฤษทำให้
จึกซอร์วี่ขึ้นเล็กขึ้นน้อยถูกต่อเข้าด้วยกัน ภาพที่ได้
ซีให้เห็นข้อมูลสำคัญหลายประการ อาทิ

ปัญหาที่สลักพระ เป็นปัญหาของเกษตรกร
กลุ่มน้อยในชุมชนระดับหมู่บ้าน ซึ่งมีความแตกต่าง
กันทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมระหว่างหมู่บ้าน
ต่อหมู่บ้านและแม้แต่ภายในหมู่บ้านเดียวกัน

ปัญหามีแนวโน้มจะกระจายในเชิงพื้นที่เพิ่ม
มากขึ้นทุกๆ ปี (Spatial Distribution) และมี
แนวโน้มที่จะเกิดขึ้นทั้งปี (ทุกเดือน) ไม่ใช่บางฤดู
กาลที่เป็นมากในอดีต โดยส่วนใหญ่เป็นช้างตัวผู้หรือ
ช้างสองสามตัวที่เข้ามากินพืชผลทางการเกษตร
แม้ว่าในบางโอกาส จะพบว่าช้างโขลงจะเป็นตัวสร้าง
ปัญหาบ้างก็ตามที

ทั้งนี้ระดับความรุนแรงของปัญหาแตกต่างกัน
ไปขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ที่มีอยู่ในระดับท้องถิ่น
ความรุนแรงของปัญหามีการเคลื่อนที่และเปลี่ยนแปลง
ทั้งในแง่ของสถานที่และเวลา (Spatial and
Temporal) ที่สำคัญปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งเกิด
ขึ้น 'ภายนอกป่า' อาจจะมีอิทธิพลมากกว่าปัจจัย
'ภายในป่า' ที่เป็นสาเหตุของปัญหาความขัดแย้ง
ระหว่างคนกับช้างในพื้นที่รอบๆ สลักพระ

ในขณะที่ปัญหาเรื่องช้างป่าสร้างผลกระทบ
ต่อคนรอบๆ เขาฯ สลักพระ ถูกหยิบยกเป็นประเด็น

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม
เปลี่ยนไปเพราะคนรบกวน เป็นต้น) และผล
กระทบเชิงจิตวิทยาต่อสัตว์ (ถ้าเป็นไปได้) เช่น
ความเครียดที่เกิดจากการถูกรบกวนอยู่เป็นประจำ
ย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของ
สัตว์ป่าที่ก้าวร้าวมากขึ้น

ในขณะที่ทางออกที่ยั่งยืนในระยะยาวยังคง
ต้องใช้เวลา และไม่แน่ว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ท่าม
กลางการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม-เศรษฐกิจ
และวัฒนธรรม (บ่อยครั้งที่ปัญหาถูกเข้าใจอย่าง
รู้เท่าไม่ถึงการณ์โดยนโยบายของภาครัฐและการลง
ทุนของภาคเอกชน) การกระตุ้นให้ชุมชนที่อยู่
ร่วมกับปัญหาได้มีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ไขปัญห
รวมทั้งปรับตัวต่อปัญหาและประยุกต์วิธีการจัดการ
เพื่อปกป้องพืชไร่ในระยะเร่งด่วนจึงเป็นเรื่องสำคัญ
และจำเป็น

ท้ายที่สุดการศึกษาวิจัยทั้งภายนอกและภายใน
ป่า (จากมุมมองของทั้งช้างและคน) ยังคงต้อง
ทำต่อไปและพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อสะสมและ
พัฒนาองค์ความรู้ที่ตีขึ้นในวันข้างหน้า ทั้งใน
เรื่องระเบียบวิธีวิจัยและประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง
ที่ยังไม่มีการศึกษาอย่างลึกซึ้งและต่อเนื่องอย่าง
ในหลายๆ ประเทศทั้งในทวีปเอเชียและแอฟริกา
เขาทำกัน